

HOUTEN - DE STENEN POORT

Quickscan opgravingsgegevens
Tiellandt ten behoeve van de
waardering van de restgeul in
deelgebied 3

Opdrachtgever:
Dhr. drs. B. Peters - gemeente Houten

Hazenberg AMZ Publicaties 2012 - 06

a Middelstegracht 89r - 2312 TT - Leiden
t 071 5126 216
w www.hazenbergarcheologie.nl
■ KVK Rijnland 28088724 - BTW-nr. 8122.36.129.B.01

Colofon

Hazenberg AMZ Publicaties 2012-06

Titel: Houten - De Stenen Poort: quickscan opgravingsgegevens Tiellandt ten behoeve van de waardering van de restgeul in deelgebied 3.

Projectnummer: 12023

Auteur: Dhr. dr. W.K. Vos

Opdrachtgever: Dhr. drs. B. Peters (gemeente Houten)

Versie: 1.0

Autorisatie: drs. T. Hazenberg

Datum: 3 – 04 - 2012

ISSN: 1872-4736

Hazenberg Archeologie Leiden bv

Middelstegracht 89r

2312 TT LEIDEN

☎ 071 - 5126 216

☎ 071 - 5212 437

🌐 <http://www.hazenbergarcheologie.nl/>

© 2012 Hazenberg Archeologie Leiden bv

Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden d.m.v. druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Hazenberg Archeologie Leiden bv.

Contactgegevens Hazenberg Archeologie

Contactpersoon: Wouter Vos, teamleider Hazenberg Archeologie vestiging Oost

Telefoon: 026 - 443 01 08

Mobiel: 06 - 511 84 555

E-mail: wvos@hazenbergarcheologie.nl

Postadres: Zijpendaalseweg 4
6814 CK Arnhem

Contactgegevens opdrachtgever Gemeente Houten

Contactpersoon: Barry Peters, beleidsmedewerker Archeologie en Monumenten

Telefoon: 030 - 639 28 37

E-mail: barry.peters@houten.nl

Postadres: Postbus 30
3990 DA Houten

PERIODEN

Paleolithicum

tot 300000 C14	VROEG
van 300000 tot 35000 C14	MIDDEN
van 35000 tot 8800 v. Chr.	LAAT

Mesolithicum

van 8800 tot 7100 v. Chr.	VROEG
van 7100 tot 6450 v. Chr.	MIDDEN
van 6450 tot 5300 v. Chr.	LAAT

Neolithicum

van 5300 tot 4200 v. Chr.	VROEG
van 4200 tot 2850 v. Chr.	MIDDEN
van 2850 tot 2000 v. Chr.	LAAT

Bronstijd

van 2000 tot 1800 v. Chr.	VROEG
van 1800 tot 1100 v. Chr.	MIDDEN
van 1100 tot 800 v. Chr.	LAAT

Ijzertijd

van 800 tot 500 v. Chr.	VROEG
van 500 tot 250 v. Chr.	MIDDEN
van 250 tot 19 v. Chr.	LAAT

Romeinse Tijd

van 19 tot 70 n. Chr.	VROEG
van 70 tot 270 n. Chr.	MIDDEN
van 270 tot 450 n. Chr.	LAAT

Middeleeuwen

van 450 tot 1050 n. Chr.	VROEG
van 1050 tot 1250 n. Chr.	VOL
van 1250 tot 1500 n. Chr.	LAAT

Nieuwe Tijd

van 1500 n. Chr. tot heden

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING.....	5
2. VRAAGSTELLING, UITGANGSPUNTEN EN VERWACHTING	6
3. WERKWIJZE	7
4. RESULTATEN.....	10
5. SAMENVATTING EN CONCLUSIES	16
6. AANBEVELINGEN	17
7. LITERATUUR.....	18
8. BIJLAGEN	19

1. INLEIDING

Aanleiding

De gemeente Houten heeft half februari 2012 Hazenberg Archeologie verzocht een opdracht uit te voeren voor een project in Houten. Het gaat om een zogenaamde quickscan van oude opgravingsgegevens van een archeologisch onderzoek te Houten Tiellandt dat in de jaren 80 van de vorige eeuw is opgegraven door de voormalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), tegenwoordig opgegaan in de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Aanleiding voor de opdracht vormen de ontwikkelingen in het plangebied nabij het voormalige gebied Tiellandt, rondom de Stenen Poort, waar in de nabije toekomst woningen zullen worden gebouwd. Het onderzoek dient te worden gerapporteerd in de vorm van een kort briefrapport waarvan het voorliggende verslag het resultaat is.

Onderzoeksgeschiedenis

De onderzoeksgeschiedenis van het plangebied is samengevat in een studie uit 2009.¹ Hieruit volgt kort gezegd dat het een vindplaats betreft die op de oevers van een of meer geulen heeft gelegen en dateert uit de IJzertijd tot en met de (Vroege) Middeleeuwen. Vooral de situatie in de Romeinse tijd is boeiend en betekenisvol aangezien uit die periode bijzonder veel vondstmateriaal is aangetroffen. De bewoning echter is diffuus en moeilijk grijpbaar, in de zin van huisplattegronden en lay-out van de nederzetting. Waarschijnlijk betreft het een langgerekte agrarische nederzetting van aaneengeschakelde afzonderlijke erven die gezamenlijk een kerngemeenschap vormden.

Landschappelijk gezien ligt Tiellandt op de oeverafzettingen van de Jutphase stroomrug. Door het gebied lopen drie verschillende geulen waarvan één al in de Vroege IJzertijd was verland. De andere twee functioneren als restgeulen en zijn tot in de Romeinse tijd nog watervoerend geweest.² De belangrijkste is een 15 meter brede geul met een van O-W naar ZW-NO verlopende oriëntatie. Hierop sluit een vrijwel N-Z georiënteerde watergang aan met een vermoedelijk vergelijkbare breedte, maar waarvan we het verdere verloop niet kennen. In de Romeinse tijd lijken de restgeulen grotendeels droog te vallen en raken ze opgevuld met nederzettingssafval.

Het plangebied is recentelijk middels een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek door RAAP nader onderzocht.³ De uitkomsten van deze RAAP-onderzoeken duiden eveneens op omvangrijke nederzettingssporen ter plaatse in samenhang met een of meerdere restgeulen, voornamelijk daterend uit de IJzertijd tot en met de Romeinse periode. Sporadisch kwam ook materiaal voor uit de Vroege en Late Middeleeuwen.

Op basis hiervan is door RAAP een advies geformuleerd met betrekking tot archeologisch vervolgonderzoek. Dit kan kort worden samengevat als vervolgonderzoek in drie zogenoemde deelgebieden. Voor deelgebied 1 geldt een verwachting van een goede conservering van intacte nederzettingssporen uit de IJzertijd/Romeinse tijd; deelgebied 2 en 3 herbergen vermoedelijk alleen sporen van een restgeul met daarin aanzienlijke aantallen vondstmateriaal (eveneens uit de IJzertijd/Romeinse tijd), evenals een aanzienlijke trefkans op allerhande (rituele) deposities als boten, fuiken, visweren, menselijk botmateriaal en/of allerhande beschoeiingen. Op de oevers van de geul(en) kunnen nog intacte nederzettingssporen worden aangetroffen. Vroeg- en Laatmiddeleeuwse vondsten en sporen zijn niet geheel uitgesloten, maar in mindere mate van belang, ook voor de onderhavige opdracht.

¹ Vos 2009, 133-141; met verwijzingen naar o.a. Van Dockum/Laarman 1993; Kooistra 1996; Van Es/Hessing 1986; idem 1994; Van der Roest 1988.

² Kooistra 1996, 291-292; zie ook Van Tent 1992, 16-17.

³ Feiken 2011.

2. VRAAGSTELLING, UITGANGSPUNTEN EN VERWACHTING

Vraagstelling

Voordat de gemeente Houten dit eventueel gravende vervolgonderzoek zal aanbesteden, wil de gemeente eerst dat bekeken wordt of de geul in deelgebied 3 gewaardeerd kan worden op basis van de oude opgravingsgegevens uit de jaren 80 van de vorige eeuw. Deelgebied 3 bevindt zich immers deels ter plekke van de opgravingsputten die in de jaren 1985-1987 zijn aangelegd op Houten Tiellandt. Deze data zijn slechts globaal en nooit in detail uitgewerkt.⁴ De specifieke vraag is dan ook of de waardering van de geul aan de hand van de destijds uitgevoerde opgravingen kan worden bepaald, zodat nu ter plekke niet meer verder hoeft te worden opgegraven.

Uitgangspunten

De opdrachtgever heeft aangegeven dat uit navraag bij de RCE blijkt dat de documentatie in elk geval bestaat uit een drietal dia's en twee opgravingsmappen. De ervaring van de auteur van dit briefrapport leert dat er wellicht meer documentatie te vinden zou zijn, die echter verspreid kan zijn geraakt over meerdere Houtense (of Wijk-bij-Duurstede!) opgravingsmappen van destijds, en die dus niet altijd even adequaat hoeft te zijn gearcheveerd.

Daarnaast hoort bij de documentatie zeker nog een tiental veldtekeningen van de opgravingsputten ter plekke van deelgebied 3. Deze tekeningen zullen zowel vlak-, profiel- als overzichtstekeningen omvatten.

Niet zeker was hoe het met de administratie was gesteld van de vondsten. Onbekend was of er bijvoorbeeld (uitdraaien van) databasebestanden van bestaan. Ook was onbekend of en hoe de archivering van het materiaal destijds is uitgevoerd en of deze data voldoende toegankelijk zouden zijn om een goed beeld te kunnen vormen van het materiaal uit de vondstendozen. Vermeldenswaardig is verder het feit dat in of zeer nabij het plangebied verder nog sprake is van enkele bijzondere vondsten, onder meer een aantal opmerkelijke dakpanstempels en delen van een (thans nog incompleet) kalkstenen altaar gewijd aan de godheid *Hercules Magusanus*.⁵

Verwachtingen

De verwachting vanuit de opdrachtgever was dat op basis van de oude opgravingsgegevens wellicht voldoende informatie naar boven zou komen die een degelijke en deugdelijke waardering van de restgeul ter plaatse zou kunnen onderbouwen, zodat mogelijk geen nieuwe opgraving ter plaatse hoeft plaats te vinden. De opdrachtnemer had vooraf niet al te hoge verwachtingen. Opgravingen gingen in de jaren 80 anders dan heden ten dage en ook van de documentatie van de Rijksdienst destijds is bekend dat die soms nogal wat te wensen overlaat. Belangrijk hierin is dat vrijwel alle data alleen analoog beschikbaar zijn, omdat men toentertijd nauwelijks gebruik maakte van computers afgezien van zogenaamde DBase3-datalijsten.

⁴ Vos 2009, 133-141.

⁵ Van Es/Hessing 1990.

3. WERKWIJZE

Het project 'Houten De Stenen Poort' is als volgt aangepakt. Qua werkwijze zijn eerst alle beschikbare data opgezocht van de oude opgraving Tiellandt die het desbetreffende deelgebied zouden kunnen aangaan.⁶ Alle data en documentatie bevonden zich in het provinciaal depot voor bodemvondsten van Utrecht, waar welwillend alle medewerking werd verleend om de gegevens te verzamelen.

Deze gegevens bestonden uit tekeningen, opgravingsmappen, scans van de opgravingsdocumentatie en vondstmateriaal (zie bijlage 1). Foto- en ander beeldmateriaal zou aanwezig moeten zijn maar is niet gevonden.⁷ De belangrijkste oorzaak hiervan is waarschijnlijk het feit dat de data van de opgraving Tiellandt nog niet zijn ingevoerd door het provinciaal depot. Daardoor zijn 'zoekingen' vrijwel onmogelijk,⁸ ook omdat de aangeleverde kwaliteit van de data en ordening ervan door de Rijksdienst soms ernstig te wensen overlaat.

Voor wat betreft de tekeningen wist de auteur van dit rapport dat er overzichtstekeningen moesten bestaan, maar ook die waren in eerste instantie onvindbaar. Na lang zoeken kwam het materiaal toch boven water, zij het op een geheel andere plek dan onder de noemer 'Tiellandt'.⁹

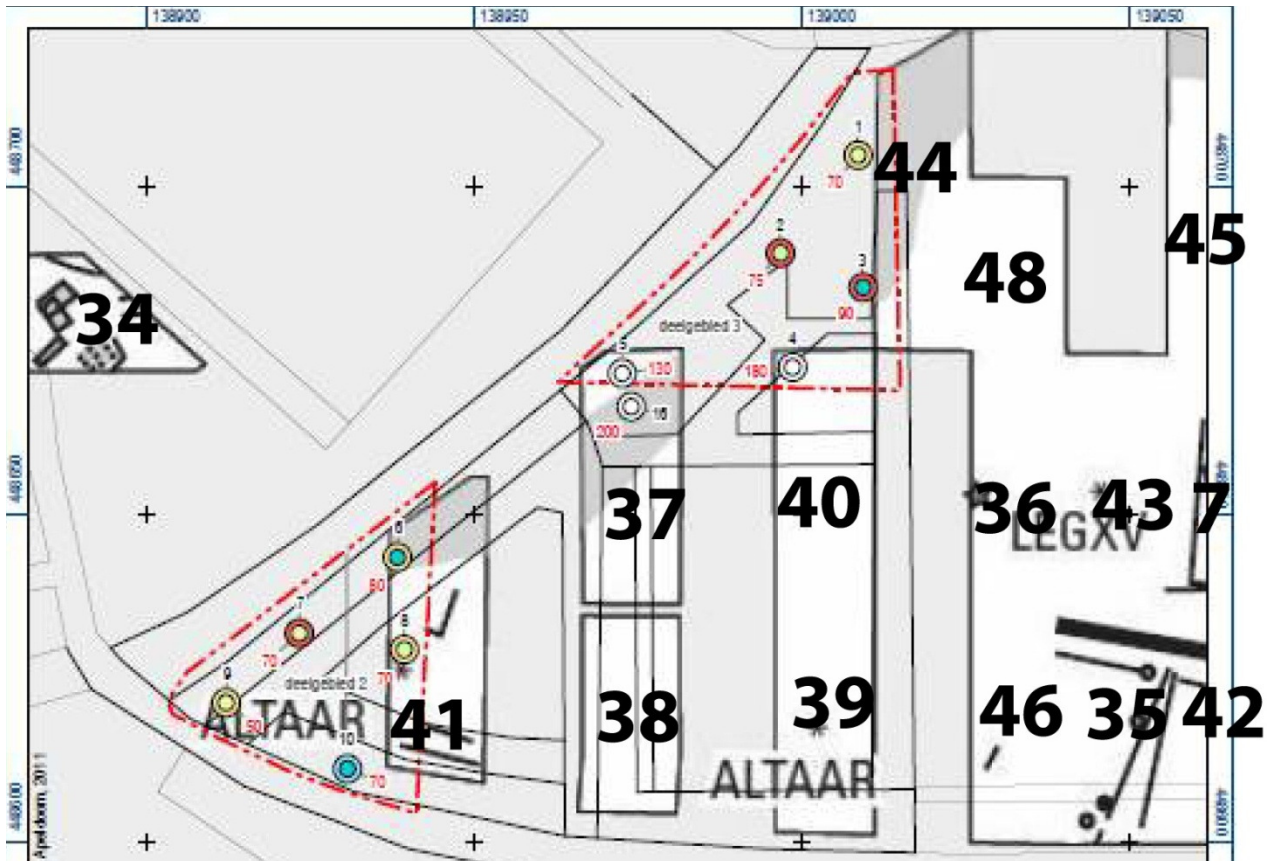
Nadat alle teruggevonden en benodigde documentatie was verzameld, is die globaal bestudeerd. Uitputtend onderzoek en volledige uitwerking van de gegevens waren niet aan de orde, aangezien de opdrachtgever had aangegeven dat dit zijns inziens onder de verantwoordelijkheid viel (en valt) van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

⁶ Ook is gezocht op de toponiemen (Oude) Tielland(t)(se)weg.

⁷ De opdrachtgever meldde van tevoren drie relevante dia's met de ROB-nummers 10440, 10439 en 10438, maar deze waren onvindbaar.

⁸ Men weet op dit moment op het depot gewoon niet precies wat zich in de dozen en mappen bevindt. Veel lijkt enigszins overbodig materiaal, aangezien het ook kladjes en losse aantekeningen betreft die nauwelijks meer zijn te plaatsen. Opdrachtgever meldde van tevoren dat de documentatie over Tiellandt in de mappen 1992-629 en 1992-643 was terug te vinden. Zie echter bijlage 1.

⁹ Dit is geenszins het depot te verwijten, maar de oorzaak zit bij de administratie die de Rijksdienst heeft overgedragen. Daar zitten veel onvolledigheden in waardoor data grotendeels onvindbaar blijken. Zolang ze niet zijn ingevoerd in het systeem van het provinciaal depot.

Figuur 1. Werkputnummers van Houten-Tiellandt met als ondergrond een uitsnede van de gegevens uit Feiken 2011 (en Vos 2009). Donkergrijs = de restgeul; rood gestippeld en omlijnd = deelgebieden 2 en 3; gekleurde rondjes zijn boorpunten (voor interpretatie zie Feiken 2011).

Meer specifiek waren binnen de contour van deelgebied 3 reeds drie verschillende werkputten gegraven door de ROB destijds (fig. 1). Het gaat om de putten 37, 40 en 44, die respectievelijk aan de zuidwest-, zuidoost- en noordoostzijde rond deelgebied 3 geprojecteerd liggen. Alleen in de werkputten 37 en 44 is de geul aantoonbaar opgegraven; put 40 lag te ver naar het zuiden om resten van de geul te kunnen traceren.

Voor een gedegen interpretatie van de gegevens uit de restgeul ter plaatse dienden ook de meer zuidwestelijke put 41 (ter hoogte van deelgebied 2) en put 45 in het uiterste noordoosten te worden meegenomen. Naast deze vijf werkputten zijn de omringende putten kortstondig bekeken, en wanneer het om belangwekkende data ging, zijn die gegevens genoteerd.

Bij de veldtekeningen zijn zowel de vlakken als de relevante profielen bekeken. Dikwijls ging het om meer dan vier opgravingsvlakken en minimaal 1 profielwand. Daarbij is zowel op vlak- als profielniveau gelet op de contour en insluitsels van de geul en zijn uit de geul afkomstige vondstnummers genoteerd.

Van die vondstnummers is vervolgens een lijst gemaakt en zijn in de determinatielijsten van destijds de scherven e.d. opgezocht. Op deze handmatig ingevulde lijsten staan scherven genoteerd uit verschillende perioden, maar zijn ook notities gemaakt wanneer in een vondstnummer bijvoorbeeld natuursteen, bot, metaal of andere vondsten zijn gedaan. De gedetailleerdheid van die determinatie is sterk wisselend. Van sommige scherven is tot op uiterst detaillistisch niveau bekend om wat voor aardewerktype het gaat - bijvoorbeeld een rand van een Zuid-Gallische terra sigillata kom van het type Dragendorff 29 - , terwijl bij andere vondsten alleen 'bot' staat genoteerd en er niets over aantallen of specifieke soortdeterminatie (rond, paard, varken, etc.) is beschreven.

De vondsten zelf zijn gelet op de hoeveelheid beschikbare tijd niet bekeken. Wel is bekend dat ze in vondstdozen op soort of categorie zijn opgeslagen. Dat wil dus zeggen dat we ervan uit mogen gaan dat aardewerk, bot, natuursteen, baksteen, slak, etc. bij elkaar in een doos, op volgorde van vondstnummer, is ingepakt. Over zowel de fysieke gesteldheid van het materiaal als over de exacte administratie ervan is echter niets uitgezocht. De dozen staan op putnummer gearcheveerd in het depot. Een gedetailleerde administratie van de inhoud van de dozen ontbreekt omdat die destijds bij de overdracht van de vondsten van Rijk naar provincie niet is aangeleverd door de Rijksdienst en het project (nog) niet afdoende is gearcheveerd door het provinciaal depot.

De quickscan is afgerond na bestudering van de spaarzame, maar relevante literatuur over Tielland, door een rapportage over de werkzaamheden en de resultaten, verwoord in onderhavig briefrapport.

4. RESULTATEN

Algemeen

Het onderzoek naar de geul heeft de volgende algemene resultaten opgeleverd. In vier van de hierboven opgesomde werkputten zijn resten van de geul aangetroffen en gedocumenteerd. Twee van die putten (37, 44) lagen ter hoogte van het thans in ontwikkeling zijnde deelgebied 3; twee andere putten (41, 45) liggen daar ten zuidwesten en noordoosten van.

De documentatie van de geul is niet altijd op dezelfde wijze en met vergelijkbaar detailniveau gebeurd (fig. 2). Soms zijn van alle profielwanden van een werkput tekeningen gemaakt, soms ook niet, en daarmee ontbreekt dus informatie als het om juist die putwand gaat waar de geul in bleek te zitten.

In vrijwel alle gevallen is er meer dan één vlak aangelegd. Dat impliceerde helaas echter niet dat de geul ook altijd tot op diepte is uitgegraven, zoals blijkt uit de gegevens van put 41. Daarvan was juist ook informatie nodig om de waardering van de geul goed in te kunnen schatten. De profielen zijn eveneens niet altijd over de geul gezet en gedocumenteerd. De koppeling tussen de profielen en de vlakken was altijd navolgbaar en zijn degelijk opgetekend. Daarbij moet echter vermeld worden dat nergens de bodem van de geul tot op de oorspronkelijke diepte is bereikt in verband met de hoge grondwaterstand.

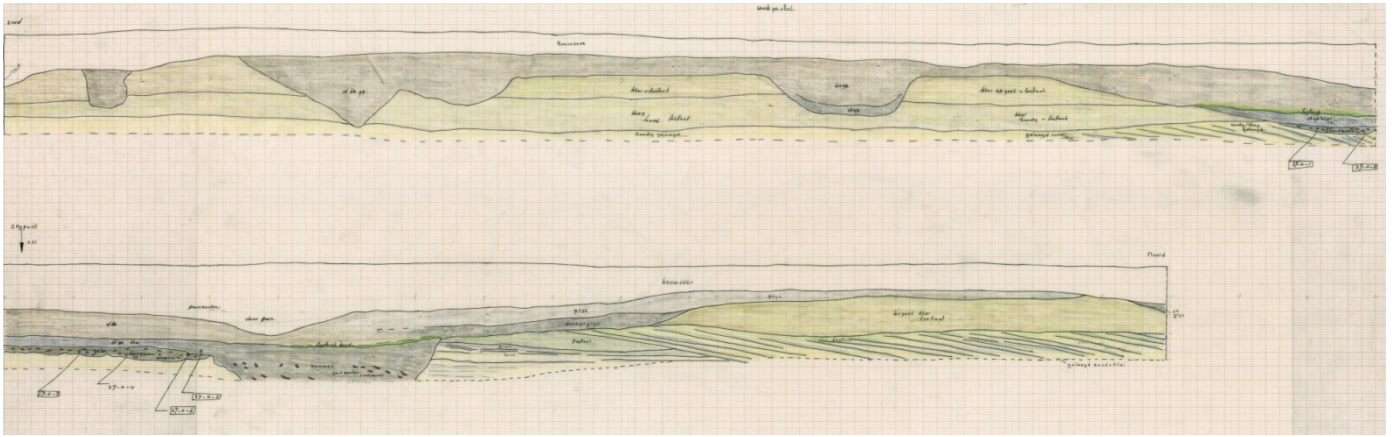
putnr.	vlakken	profielen	doc.nr
37	4	2	1990-8305 tm 8310
41	2	1	1990-8323 tm 8325
44	4	3	1990-8335 tm 8340
45	4	5	1990-8341 tm 8349

Figuur 2. Documentatieoverzicht per werkput.

Sporen en profielen

Werkput 37 is aangelegd in augustus 1986 onder leiding van technisch tekenaar R. Lutter. De geul in de put bestaat op vlak 2 uit een 10 meter brede, kleiige donkergrijs gekleurde baan. De geul onderscheidde zich duidelijk van de naaste omgeving omdat die zavelig/zandig was qua textuur en geel van kleur is ingetekend. De oriëntatie van de geul is NO-ZW. De vlakhoogte bevond zich op 0,70 m+ NAP. Op het eronder liggende vlak 3 komt de geul verder los van de omgeving en is die beduidend minder breed namelijk 7 meter. De donkergrijze en fosfaatrijke vulling bevond zich op een vlakhoogte van 0,47 tot 0,33 m+ NAP. Op dit vlak en ook op vlak 4 is tot slot een forse partij hout gevonden in de geulvulling (fig. 3). Daarvan is een detailtekening gemaakt en er zijn foto's van genomen.¹⁰ Het hout bevond zich op een diepte van 0,00 tot 0,29 m÷ NAP. Mogelijk betreft het hier een bewuste demping van de laagte zodat een soort voorde of doorwaadbare plek over de geul kan zijn gecreëerd.

¹⁰ Naar nummering van de Rijksdienst gaat het om KB 3110 - 3, 4, 5, 6 en 8.

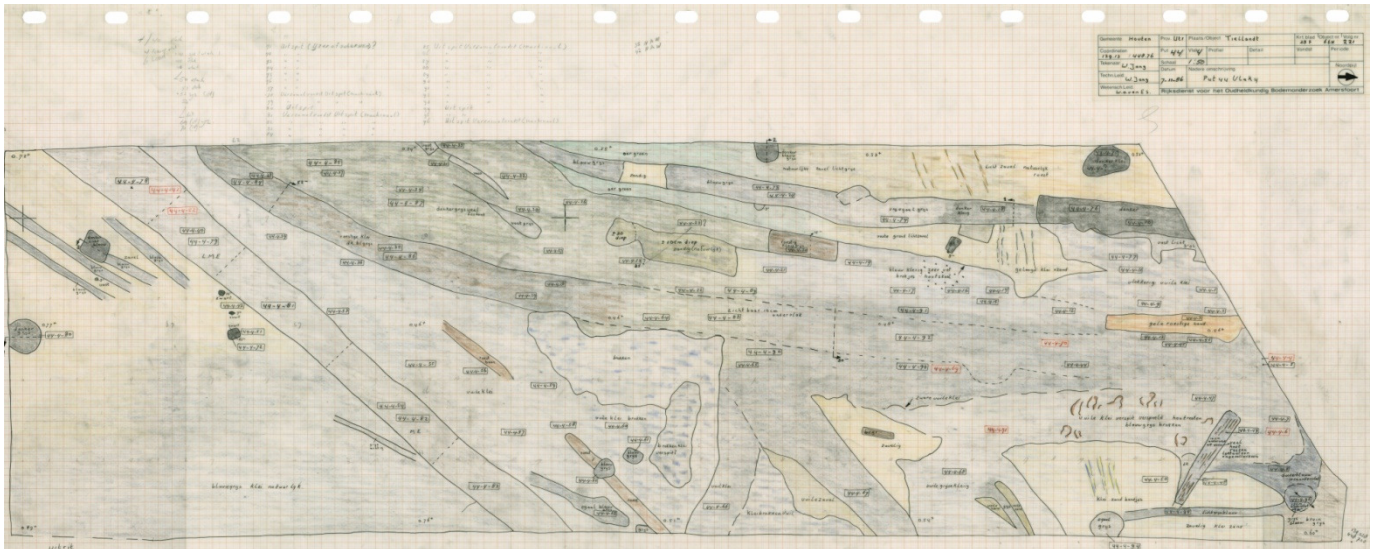

Figuur 5. West-profiel van werkput 37 rechtsboven en linksonder het verloop van de geul.

Werkput 41 is aangelegd in het najaar van 1986 in slechts twee opgravingsvlakken. Het eerste vlak daarvan was zelfs een zogenaamd 'piepvlak', dat wil zeggen puur aangelegd voor de detectorvondsten. Feitelijk gaat het dus maar om één sporenvak en dat is te weinig om een goed oordeel over de geul in deze werkput te kunnen vellen.

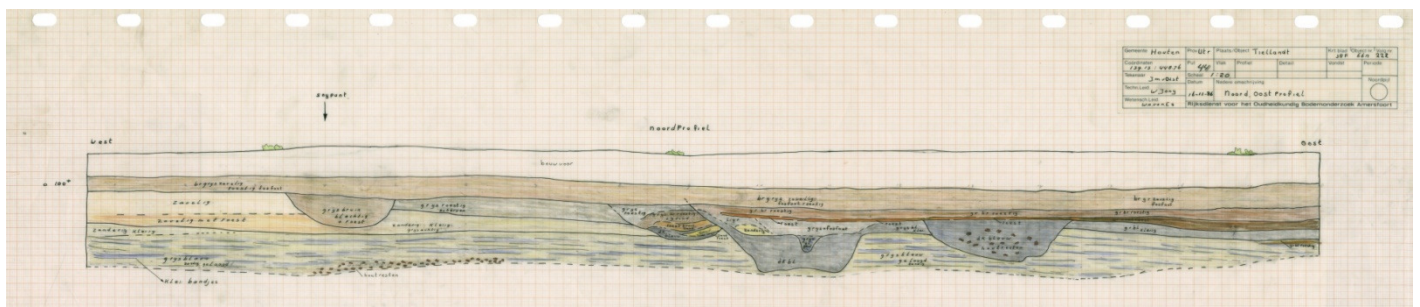
Het piepvlak lag bovendien betrekkelijk hoog op 1,09 tot 1,25 m+ NAP. Het tweede vlak lag ca. 10-20 cm lager op een hoogte van 0,97 tot 1,08 m+ NAP. Dat is vergeleken met andere geulputten erg hoog. Het oostelijke profiel is slechts gedeeltelijk aangelegd en gedocumenteerd. Bovendien is dat dan net niet op de plek gebeurd waar de geul lag. Conclusie is dan ook dat de geul in put 41 blijkbaar niet is verdiept en ook niet is afgewerkt destijds.

Werkput 44 is in november 1986 aangelegd in meerdere vlakken en profielen. Het eerste vlak betrof een 'piepvlak'. Het tweede vlak was op een hoogte van 0,96 – 1,00 m+ NAP aangelegd. Op dat niveau was de contour van de geul weliswaar te zien, maar betrof het een roodbruin gekleurde vulling die als Laatmiddeleeuws is genoteerd in de Romeinse depressie. De oriëntatie van de geul was NO-ZW en de geul besloeg ongeveer de halve werkput. Vlak 3 tussen 0,71 en 0,80 m+ NAP leverde wel Romeinse vullingslagen op, maar de geul was wel erg breed (18 m) en ook nog erg 'vuil' en niet duidelijk te scheiden van de omgeving. Ook waren diverse Laatmiddeleeuwse stroken door de Romeinse lagen gegraven. Op een diepte van 0,46 tot 0,54 m+ NAP (vlak 4) komt de geul helemaal los van de omgeving en is die beduidend minder breed – hooguit 5 meter - en rommelig aan de randen (fig. 6). De vuile kleivulling is vet, met veel fosfaat en houtskool, en bevat bovendien verspitte houtresten. De bijna N-Z georiënteerde geul buigt aan de zuidkant van de werkput af in westelijke richting.

Figuur 6. Overzicht van de geul in werkput 44 op vlak 4.

Het noord-profiel is het enige profiel dat wat informatie geeft over de geul (fig. 7). Opmerkelijk genoeg lijken het twee smalle geultjes te zijn van elk 3 meter breed met een diepte tot 0,20 m- NAP. De vulling bestaat uit donkerblauwe klei met houtresten. De lagen erboven zijn slechts 10 cm dik, en respectievelijk grijs met fosfaat en grijsbruin roestig. Het geheel wordt afgedekt met een bruinigrijze zavel uit de Late Middeleeuwen. Er zijn geen vondsten genoteerd.

Figuur 7. Uitsnede van het noord-profiel van werkput 44 over de geul.

Werkput 45 ligt buiten deelgebied 3 en betreft vermoedelijk ook een andere geul, hoewel dat laatste niet helemaal zeker is. Het werk is eveneens uitgevoerd in het najaar van 1986. Na een piepvlak is het tweede vlak op een hoogte van 0,95 tot 1,08 m+ NAP aangelegd. Daar was het spoor van de geul nog vrij vaag en onduidelijk. Op de onderliggende niveaus werd de geul wel wat duidelijker.

De overige werkputten die om deelgebied 3 heen lagen (zie fig.1), hebben geen opvallende vondsten en/of sporen opgeleverd die van belang zijn voor de waardering van de geul.

Vondsten

Alle vondstnummers uit de geul in de boven beschreven werkputten zijn genoteerd en opgezocht in handmatig ingevulde, analoge vondstenlijsten. Daaruit volgt dat grofweg gezegd het materiaal uit de geul dateert van de IJzertijd tot en met de Late Middeleeuwen met een absolute nadruk (gelet op de kwantiteit alsmede de periode) op de Midden-Romeinse tijd.

Een databestand is in bijlage 2 bijgevoegd om een en ander te kunnen onderschrijven. Daarbij dient te worden vermeld dat geen enkel metalen voorwerp is achterhaald en ook van grondmonsters onbekend is gebleven of die geanalyseerd zijn en/of nu eventueel nog in de opslag van het depot zouden kunnen liggen. Van houtresten mag worden aangenomen dat die niet geconserveerd zijn en indien toch bewaard inmiddels zijn vergaan. Over de stand van zaken en status aangaande het metaal zijn helaas geen gegevens voorhanden.

Een bijzondere vondst uit de nabije omgeving van de geul is de moeite waard hier te vermelden (fig. 8). Het gaat om een stuk natuursteen dat is gedetermineerd als een Romeins wijaltaar. Elders is al uitgebreid geschreven over deze altaarsteen. Het is een zeer belangwekkende vondst van een bijna compleet kalkstenen exemplaar dat langs de rand van een van de geulen afkomstig is en gewijd is aan *Hercules Magusanus*.¹¹ De afmetingen zijn ongeveer 50 x 25 x 15 cm en op de voorzijde is een inscriptie aangebracht.¹² Een oudtijds afgebroken deel van het altaar is tientallen meters verderop gevonden in een greppel die uit de Late Middeleeuwen dateert. Het altaar is dus een vondst *ex-situ* en Van Es en Hessing nemen aan dat het stuk steen al in de Middeleeuwen is gevonden tijdens de ontginning van Tiellandt. Vervolgens is het verwijderd en in de restgeul of depressie daarvan gedeponereerd. Daar is de vondst dan ook teruggevonden, en die locatie valt binnen deelgebied 2.¹³

¹¹ Zie verder Roymans 2004, 235-250 voor een uitvoerige uiteenzetting over de *Hercules Magusanus* cultus.

¹² [H]ERCVL I / M(a)GVSAN(o) / VOLVSIVS / VET(t)ON(i)A / NVS VOT / VM SOLVI (t) / L(ibens) M(erito); l'Année Épigraphique 1994, 1284. De datering van het altaar is problematisch. De vondstomstandigheden hebben geen duidelijkheid kunnen verschaffen en ook details van de votiefsteen zelf, bijvoorbeeld de vorm van de letters, leveren geen aanwijzingen.

¹³ Vermoedelijk is de votiefsteen niet over grote afstand verplaatst en ligt het nog enigszins in de buurt van zijn oorspronkelijke standplaats. Op basis ervan is het verleidelijk om een heiligdom voor *Hercules Magusanus* ter plekke te veronderstellen, maar er is niets dat deze veronderstelling verder archeologisch ondersteunt (zie verder Van Es/Hessing 1990; Vos 2009, 133-141).

Figuur 8. Altaarsteen afkomstig van Houten Tiellandt en gewijd aan Hercules Magusanus (foto RCE).

5. SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Doel van het quickscan-onderzoek was om op basis van oude opgravingsgegevens vast te kunnen stellen of en zo ja in welke mate de waardering van de geul in het deelgebied 3 kan worden bepaald aan de hand van de oude opgravingsgegevens van Houten-Tiellandt.

Daarbij geldt dat indien sprake is van voldoende aanwezige gegevens deze waardestelling van de geul zal worden verwoord, en dat bij onvoldoende aanwezigheid van significante data om tot een waardering van de geul te komen, zal worden aangegeven welke typen data nog nodig zouden moeten zijn om tot een degelijke waardestelling te kunnen komen voor de geul in deelgebied 3.

De conclusie van de quick scan mag kort en bondig worden samengevat met de constatering dat er thans onvoldoende archeologische data voorhanden zijn om tot een onomstreden en deugdelijke waardestelling van de geul te komen. De belangrijkste oorzaak hiervan is dat de kwaliteit en kwantiteit van de opgravingsgegevens naar huidige maatstaven te zeer is achtergebleven om de waardebeoordeling voldoende te onderbouwen.

Dat wil echter niet zeggen dat er geen informatie over de geul(en) aanwezig is. Deze informatie is in hoofdstuk 4 reeds vermeld en zal hieronder nogmaals worden samengevat:

Duidelijk is dat de geul materiaal heeft opgeleverd uit de IJzertijd tot en met de Nieuwe Tijd, met een nadruk op de (Midden-)Romeinse periode. Dat kan dus betekenen dat de geul vanaf de Vroeg-Romeinse tijd gaat verlanden en in de Midden-Romeinse tijd als plek is gebruikt om nederzettingen en ander gebruiksfval te dumpen. Dit gebeurde op een plaats waar men niet direct woonde en op een plek die in het landschap blijkbaar voor niets anders gebruikt werd (of kon worden) dan als 'vuilnisbelt'. De depressie of laagte in het land zal tot in de (Vroege) Middeleeuwen ongebruikt blijven, waarna men in de Laatmiddeleeuwse ontginningsperiode het gebied middels slootverkavelingen weer in gebruik nam. Bij die fase is door de aanleg van sloten ouder nederzettingmateriaal over geringe afstand verplaatst en verspreid geraakt, zoals de gebroken Romeinse altaarsteen aannemelijk maakt.

Ook duidelijk is geworden uit de spooranalyse dat de geul een breedte had van ongeveer 12-18 meter en een diepte van minimaal 1,50 meter. De diepte van de geul reikte minstens tot 0,40 m± NAP, maar de werkelijke geulbodem was door wateroverlast niet te bereiken, terwijl de geul op het vlak op een hoogte van ongeveer 0,80 m+ NAP een duidelijk, van de omliggende grond te onderscheiden fenomeen werd.

De oriëntatie van de geul is niet zeker. Zowel de opgravingstekeningen als het onderzoek van Kooistra (1996) duiden op een NO-ZW richting, terwijl de boringen van RAAP, met name boringnummer 10, misschien nog een aftakking in zuidoostelijke richting aannemelijk maakt.¹⁴

Over de opbouw van de geul is vrij weinig bekend geworden. Slechts op het profiel van werkput 44 werd aangetoond dat een Laatmiddeleeuwse vulling de Romeinse depressie opvulde en dat die laatstgenoemde bestond uit vette blauwige klei met een vulling van fosfaat, houtresten en vondsten. Opvallend bij die houtresten is de concentratie ervan ter hoogte van het diepste deel van de geul (in werkput 37) waaruit kan worden afgeleid dat er mogelijk sprake is van een houten plankier of een voorde om de verlandende bedding te kunnen oversteken.

Bijzondere deposities als delen van menselijke skeletten, houten installaties of grote voorwerpen (bijvoorbeeld een kano (!) en andere bewust gedeponeerde/ingegraven vondsten/sporen, vergelijkbaar met de onlangs getraceerde zaken in de geul bij Houten –Castellum, zijn in de opgravingsgegevens van Houten – Tiellandt nergens aantoonbaar herkend. Of het moet de

¹⁴ Feiken (2011, 13, en figuur 5) interpreteert deze echter als een grachtvulling hetgeen ook tot de mogelijkheden behoort.

altaarsteen zijn van *Hercules Magusanus* die een rituele plaats in de nabije omgeving doet vermoeden, maar daarmee heeft speculatie een hoge vlucht genomen.

6. AANBEVELINGEN

Om tot een onomstreden en deugdelijke waardestelling van de geul te komen in deelgebied 3, zal een (nieuw) gravend onderzoek ter plaatse moeten worden uitgevoerd. De volgende aanbevelingen kunnen worden geformuleerd met betrekking tot het (eventueel) uit te voeren vervolgonderzoek. De beslissing hierover ligt bij het bevoegd gezag van de gemeente Houten:

1. Graaf in minimaal twee vlakken de geul op, laagsgewijs met schaafbak, en probeer de bodem te bereiken; aanleg hoogste vlak op uiterlijk 0,80 m+NAP, houtresten e.d. vanaf ca. 0,40 m+ NAP en lager.
2. Zet de profielen dwars op de geul; bemonster de verschillende lagen op archeobotanisch en –zoologisch gebied.
3. Verzamel gericht vondsten per laag om de opvullingen te dateren.
4. Let op eventuele bewuste (rituele) deposities – vondsten - en ingravingen in de verlandende geul.
5. Probeer de relatie met bewoningsactiviteit op de nabijgelegen oever te plaatsen en te verklaren.
6. Laat een fysisch-geograaf de verlandingsactiviteit van de geul onderzoeken en beschrijven.
7. Tracht een context voor het altaar voor *Hercules Magusanus* te achterhalen.

7. LITERATUUR

Dockum, S.G. van/F.J. Laarman, 1993: Houten Tiellandt, *JROB* 1992, 47.

Es, W.A. van/W.A.M. Hessing, 1986: Houten-Tiellandt, *JROB* 1985, Amersfoort, 49-51.

Es, W.A. van/W.A.M. Hessing, 1990: Herculi Magusano: een wijaltaar uit Houten, in: J.A. Berns *et al.* (red.), *Feestbundel aangeboden aan prof.dr. D.P. Blok*, Hilversum, 81-90 (ROB overdrukken 364).

Es, W.A. van/ W.A.M. Hessing (red.), 1994: *Romeinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland: van Traiectum tot Dorestad (50 v.Chr.-950 na Chr.)*, Utrecht/Amersfoort.

Feiken, H., 2011: *Plangebied de Stenen Poort. Houten, gemeente Houten; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (verkenkende/karterende fase)*, Weesp (RAAP notitie 4041).

Kooistra, L.I., 1996: *Borderland Farming, Possibilities and Limitations of Farming in the Roman Period and Early Middle Ages between the Rhine and Meuse*, Amersfoort.

Roest, J. van der, 1988: Opgravingen in het uitbreidingsplan Tiellandt, *Tussen Rijn en Lek* 22-3, 1-15.

Roymans, N., 2004: *Ethnic Identity and Imperial Power, the Batavians in the early Roman Empire*, Amsterdam, (Amsterdam Archaeological Studies 10).

Tent, W.J. van, 1992: *Archeologische Kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1985-1987*, Utrecht, 16-17.

Tent, W.J. van, 1996: Houten Tiellandt, in: D.H. Kok/S.G. van Dockum/F. Vogelzang (red.), *Archeologische Kroniek Utrecht 1988-1989*, Utrecht, 46.

Vos, W.K., 2009: *Bataafs platteland. Het Romeinse nederzettingslandschap in het Nederlandse Kromme-Rijngebied*, Amersfoort (NAR 35).

8. BIJLAGEN

Bijlage 1: Geraadpleegde documentatiemappen

Bijlage 2: Vondstenlijsten

BIJLAGE 2 Vondstenlijsten

VNR	TER SIG	Dunw	Geverfd	BIGr	Gladw	Ruwwandig	Dikwandig	INH versierd	INH ovs	VME/LME/INT	SLAK	KLEI/BAKSTEEN	NS	BOT MET	opmerking
37-0-1															geen vnd bekend
37-0-2															geen vnd bekend
37-0-3															geen vnd bekend
37-0-4															geen vnd bekend
37-0-5															geen vnd bekend
37-0-6															geen vnd bekend
37-2-37															geen vnd bekend
37-2-38															geen vnd bekend
37-2-39															geen vnd bekend
37-2-40															geen vnd bekend
37-2-41															geen vnd bekend
37-2-42															geen vnd bekend
37-2-43															geen vnd bekend
37-2-56															geen vnd bekend
37-2-57															geen vnd bekend
37-2-58															geen vnd bekend
37-2-59															geen vnd bekend
37-2-61															geen vnd bekend
37-2-62															geen vnd bekend
37-2-63															geen vnd bekend
37-2-64															geen vnd bekend
37-2-65															geen vnd bekend
37-2-66															geen vnd bekend
37-3-15															geen vnd bekend
37-3-16															geen vnd bekend
37-3-17															geen vnd bekend
37-3-18															geen vnd bekend
37-3-20															geen vnd bekend
37-3-33															geen vnd bekend
37-3-53															geen vnd bekend
37-3-54															geen vnd bekend
37-3-55															geen vnd bekend
37-3-56															geen vnd bekend
37-3-57															geen vnd bekend
37-3-58															geen vnd bekend
37-3-59															geen vnd bekend
37-3-60															geen vnd bekend
37-3-69															geen vnd bekend
37-3-70															geen vnd bekend
37-3-61															geen vnd bekend
37-3-62															geen vnd bekend
41-1-68															geen vnd bekend
41-1-69															geen vnd bekend
41-2-7															geen vnd bekend
41-2-22															geen vnd bekend
41-2-24															geen vnd bekend
41-2-25															geen vnd bekend
44-3-2															geen vnd bekend
44-3-6															geen vnd bekend
44-3-7															geen vnd bekend
44-3-9															geen vnd bekend
44-3-12															geen vnd bekend
44-3-13															geen vnd bekend
44-3-14															geen vnd bekend
44-3-16															geen vnd bekend
44-3-17															geen vnd bekend
44-3-20															geen vnd bekend
44-3-27															geen vnd bekend
44-3-28															geen vnd bekend
44-3-29															geen vnd bekend
44-3-44															geen vnd bekend
44-3-18															geen vnd bekend
44-3-21															geen vnd bekend
44-3-32															geen vnd bekend
44-3-33															geen vnd bekend
44-3-34															geen vnd bekend
44-3-35															geen vnd bekend
44-3-38															geen vnd bekend
44-3-39															geen vnd bekend
44-4-7															geen vnd bekend
44-4-12															geen vnd bekend
44-4-13															geen vnd bekend
44-4-14															geen vnd bekend
44-4-15															geen vnd bekend
44-4-16															geen vnd bekend
44-4-17															geen vnd bekend
44-4-19															geen vnd bekend
44-4-21															geen vnd bekend
1wMOG															geen vnd bekend
1r															geen vnd bekend
1MOGdr37															geen vnd bekend
37-3-16															geen vnd bekend
37-3-17															geen vnd bekend
37-3-18															geen vnd bekend
37-3-20															geen vnd bekend
37-3-33															geen vnd bekend
37-3-53															geen vnd bekend
37-3-54															geen vnd bekend
37-3-55															geen vnd bekend
37-3-56															geen vnd bekend
37-3-57															geen vnd bekend
37-3-58															geen vnd bekend
37-3-59															geen vnd bekend
37-3-60															geen vnd bekend
37-3-69															geen vnd bekend
37-3-70															geen vnd bekend
37-3-61															geen vnd bekend
37-3-62															geen vnd bekend
41-1-68															geen vnd bekend
41-1-69															geen vnd bekend
41-2-7															geen vnd bekend
41-2-22															geen vnd bekend
41-2-24															geen vnd bekend
41-2-25															geen vnd bekend
44-3-2															geen vnd bekend
44-3-6															geen vnd bekend
44-3-7															geen vnd bekend
44-3-9															geen vnd bekend
44-3-12															geen vnd bekend
44-3-13															geen vnd bekend
44-3-14															geen vnd bekend
44-3-16															geen vnd bekend
44-3-17															geen vnd bekend
44-3-20															geen vnd bekend
44-3-27															geen vnd bekend
44-3-28															geen vnd bekend
44-3-29															geen vnd bekend
44-3-44															geen vnd bekend
44-3-18															geen vnd bekend
44-3-21															geen vnd bekend
44-3-32															geen vnd bekend
44-3-33															geen vnd bekend
44-3-34															geen vnd bekend
44-3-35															geen vnd bekend
44-3-38															geen vnd bekend
44-3-39															geen vnd bekend
44-4-7															geen vnd bekend
44-4-12															geen vnd bekend
44-4-13															geen vnd bekend
44-4-14															geen vnd bekend
44-4-15															geen vnd bekend
44-4-16															geen vnd bekend
44-4-17															geen vnd bekend
44-4-19															geen vnd bekend
44-4-21															geen vnd bekend
1wMOG															geen vnd bekend
1rMOG															geen vnd bekend
1bMOG															geen vnd bekend
6w amf															geen vnd bekend
1w amf 1w dol															geen vnd bekend
1w amf															geen vnd bekend
1w, 10w amf															geen vnd bekend
2w, 1b, 3amf															geen vnd bekend
3col, 3w/1b, 4wAMF															geen vnd bekend
1ws, 1rDRES20(incvIII)															geen vnd bekend
1, 8 amf															geen vnd bekend
1r/1w Dres20, 28amf															

